

מתי נכתב 'דייקות', ספר הדקדוק של רשב"ם?

יוסף עופר

ספר הדקדוק של רשב"ם, 'דייקות', שרד בכתב יד היחיד בעולם – כ"י ברלין 647 – Or. qu. 647 – Or. qu. 647 שנימש רשות לא היה מוכן לולומדים. את מהדורתו הראשונה הכתין בראשית המאה העשרים מלומד צער, יום טוב שטין, שנפטר בדמי ימי ועובדתו פורסמה לאחר מותו.¹ מהדורה חדשה ומודעית, ובאראה מבוא מקיף, יצאה לאור בשנת תש"ס בידי רונאללה מרדרל.² גם בעבודותיה חקרה מרדרל את תורת הדקדוק של רשב"ם ותיארה אותה בהרחבה.³

'דייקות' כולל שני חלקיים. החלקו הראשון הוא ספר דקדוק בן שמונה פרקים, העוסקים בתופעות הקשורות לגזירות העוללות, בתופעות בגזרות שלמים, בצורות הסמיוטיות, באוთיות הגרון, בצורות זכר ונקבה, בחילופי קמצן וחולם, בצורות העבר והעתוי, ובצורות הקשר והפסק.⁴ החלקו השני של הספר הוא פירוש דקדוקי לתנ"ך.⁵ בכותרת החלק השני רשב"ם מצהיר על כוונתו לפרש את התנ"ך כולם, 'מספר בראשית עד תכלית כ"ד ספר'[ם], ולכלול בפירוש זה עניינים שלא נכללו בספר הדקדוק, וגם עניינים שכבר נדונו בו. אולם בכתב היד היחיד של 'דייקות' הידוע לנו, הפירוש הזה נפסק בראשית זו, ה. מעתיק כתב היד מודיע בשיר חינני כי לאמצא את המשך ומבייע את תקותו שתימצא

1. "ט שטין", 'שירותי יומטוב: דקדוק מרבניו שמואל [בן מאיר (רשב"ם)] ופירושו על התורה על פי הדקדוק', *Jahrbuch des Traditionstreuen Rabbinerverbandes in der Slovakei*, Trnava 1923, בתוך: pp. i–vii, ועמ' לג–zo. על היגיילו החדש של עבדתו המקורית של שטין רוא הנספה בסוף המאמר.

2. ר' מרדרל, 'דייקות מרבניו שמואל [בן מאיר (רשב"ם)]': מהדורה ביקורתית עם מבוא ותוכן עניינים מפורט, ירושלים תש"ס (להלן: 'דייקות'). הציטוטים מהספר הם על פי מהדורה זו, ובשינויים קלים המפורטים להלן בהערה 14.

3. ר' מרדרל, 'דייקות מרבניו שמואל [בן מאיר (רשב"ם)]': דיון בספר הדקדוק ומסקנות/ עבדות גמר (מ"א) בהדרכת פרופ' שרה יפת, האוניברסיטה העברית, תשנ"ה; הנ"ל, 'ביב' שמואל בן מאיר (רשב"ם) והדקדוק העברי: תפיסתו הדקדוקית בענייני תורת הואה ותורת הזרות, מעמדו בחכמת הלשון ודמותו כمدקדק', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, תשס"ד.

4. 'דייקות', עמ' 48–1. חולקת החיבור לפרקים נעשתה בידי רשב"ם. הגדרת תוכן הפרקים המובאת כאן היא על פי הכותרות במדורות מרדרל.

5. 'דייקות', עמ' 49–62.

במبدأ למהדורתה מרדל מרחיבה את הדברים ודנה בארכיו השוואות בין הפירוש להוראה ובין 'דיקיות'. לדעתה, כל אחת מן ההשוואות האלה מעידה על שינוי והתפתחות באופן הניתוח והתייחסות לנושאים הלשוניים, ומכאן חיזוק למסקנת איזורו של 'דיקיות'. כיוון שלישי של הוכחה הוא ראייה היסטורית שמרدل מביאה על זמנו של אחד החכמים הנזכר בספר 'דיקיות'.

בחינה חדשה של חומר הראות מורה לדעתו כי רשב"ם חיבר את 'דיקיות' בצעירותו, לפני שהוא כתב את פירושו לתורה. הראות לכך הן עניינו המרכזי של מאמרי.¹³

א. התאמת צורות המקור המוחלט לצורות הפועל לצדן
בלשון המקרא רגילים הצירופים של צורת מקודר וצורת פועל בעבר או בעtid. בספר 'דיקיות', וגם בפירוש התורה, רשב"ם קובע כי יש התאמה בין צורת המקור לצורת הפועל, ובקשר זה הוא דין בפסק 'כי הรส תחריט'.

דיקיות, עמ' 25¹⁴

כל דבר כפול בלשון פועל פועל צריך והוא הראשון להיות בגורת השני אין דגש אין רפה, אין להוסיף גון בראשון כמו בשני.

כמו 'שבר תשבר'¹⁵ אבל 'שבר תשבר' או 'שבר תשבר' לא יתכן, שלא 'מצא חבר' לו בכל התורה כולה.

וכמו 'קורס תחריט' (שם' כג, כד) – לא יתכן לומר 'כי הרס תחריט' או 'כי חרס

מאר לוקשין מסתיג מקביעותיה של מרדל וטווען שאין הן משכנעות, אולם אין דין בעניין בפירוש. M. I. Lockshin, "Rashbam" on Job: A Reconsideration', *Jewish Studies Quarterly*, 8 (2001), p. 82, note 12

מהדורתה של מרדל מציגנית בנאמנות בכתב היד. היא הקפידה להבהיר את הניקוד והפיטוק כמותם שם. דיקיך וה בא לעטים על החשבון המבוננות של הטקסט, ומוטריד לקרו טקסט וב'משמעות' שלו הוסבר כל זורכו. במאמר זה התאמית הפייסק הפניימי של הטקסט לפחות מהויבות בכתב היד וניקחת כבנה צורות שאיבן מנוקדות בו. ציטוטים שלמים או מיללים בודדות שהופסית ביחס סימני ניקוד סומנו בכוכב מינימין. כמו כן הוספה לפעמים מארה מקום לפסוקים. באופן זה הוגת גם בцитוטים מפירוש רשב"ם לתורה ומפירושו לאイוב. כדיוע, כתב היד של הפירוש לתורה, כי' ברסלוא, אבד, ולכן ציטוטי על פי מהדורות רוזין (דוד רוזין), פירוש התורה אשר כתב השלם שב"ם..., בסלוב תרמ"ב). רוזין ניקד כמה מן הצורות הנדונות ניקוד מלא, ונראה שהשלים שם את הניקוד מעדתו ולא מזיאו בכתב היד.

נוסח המסורה בשמות כג, כד: 'שבר תשבר'. הדין בדגומה זו אכן מתאים לדרכו של רשב"ם להשתמששוב ושוב בשורש שב"ר להדגמת עקרונות דקדוקיים. מרדל (עבדות ויקטורו [לעליל העדה], עמ' 81–77) ענדוה על דברו של רשב"ם להשתמש 'ב'הגות' א' ובחר בשורשים מסוימים להדגמת עקרונות דקדוקיים, ובهم השורש שב"ר (שם, עמ' 78). וואו להלן העזרות 25, 21, 25. כך הוא הניקוד בכתב היד, בהתאם לנוסח המסורה (בחילופי קמן–פתח השכיחים בכתב היד). אבל

האבדה.⁶ מן העבודות האלה עולה השאלה האם רשב"ם את כתיבת הפירוש הדקדוקי רחב היקף שתכנן, ואם לא עשה כן, מדועadel מעובדו? ⁷

כמו מהוקר רשב"ם הציבו על הקובלות רבוות בין ספר הדקדוק 'דיקיות' ובין פירוש רשב"ם לתורה. ראשון להם היה יום טוב שטיין, המהדיר הראשון של 'דיקיות', שהציבו על שמוונה הקובלות אלה וואה ברכה להזותו של מחבר 'דיקיות'. ⁸ בעקבותיו בא חנוך ילון, שרה יפת ורונאל מרדר וחיזוק את הזיהוי, והוא מקובל היום לא עורין.⁹

אשר לוין כתיבתו של החיבור – שטיין שיר שהוא נכתב בערוב ימיו של רשב"ם, מרדל לאחר השלמת פירושו לתורה, והחיבור קטווע מפני שהמחבר לא הספיק להשלימו.¹⁰ מרדל, מצינית כי היקפם של הפירושים הדקדוקיים לפרקאים א–ו בבראשית מוצטמצם והולך, וראה בכך סימן כי תש כוחו של רשב"ם.¹¹ ראייה גמורה אין כאן, אבל לפחות מקטצת ראייה יש לכך שהמשך החיבור לא נכתב מעולם.

על ההוכחות הניסיוניות האלה הוסיף ילון ראייה נוספת: הוא משווה את דברי רשב"ם בפירושו לתורה לדבריו ב'דיקיות' בשתי פסקאות בחיבור, ואומר: 'בפירושו הרי הוא מתווכח ומספר על דרך עבורתו, וב'דיקיות' הדברים אמרוים בפשטות, כמו שכבר נקבעו הדברים בלבד'.¹²

6 מפני חיבתו של השיר אויל להביבו, לנקוד ולפרשו: 'סוף מתחגן, אל דיצה חונן, לךמץיא ל' סדרום, תכלתת הערבים. אנקה מה' יצאתי, פי עוד לא נקאתי. אם אנטאמע עוד, אצטיקם בכם מאיד, ומפני קאנט הצעלים, אשיג לאחרם גובלעם'. הספר (כלומר המעלית) מתחנן אל האל החון לאדם דעת, שימזיא לו את סוף דבריו החיבור כשהוא סדור וערון. אך עתה הוא נאלץ לנוטש את החיבור הזה כי לא נמצא את המשכו, ולהעניק החיבור דקוק אודרים בנסיבות של כתוב היד. אם מיצא בעידי את הרטיש, יעתק אותו ברצון ובחשך, וכדי לפונט לו מקום, יותר על חיבורים אחרים שהעתיק ויזהה אותם מפני דברי רשב"ם. כוונתו לנומר לנראה שיתולש מן הספר דפים שכבר העתיק, כדי לנפטר מקום לדפים החודשים.

7 לדברי יפת, 'אין בידינו להציג תשובה לשאלת אם רשב"ם שללים את המלאכה אם לאו'. רוא: ש' פטר, פירוש ר' שמואל בן מאיר (ושב"ם) לספר איוב, ירושלים תש"ס, עמ' 210, הערכה 5.

8 'דיקיות' מיויחס בכתב היד שלוש פעמים לרבענו שמואל' או 'למרגן שמואל' ('דיקיות', עמ' ג). כתב היד היה ברשותו של משה שטינשניזידר והוא תיאר לראשונה בשנת 1866. רוא: מ' שטינשניזידר-'מוכרת המכרי': א. 'קדוקום', ירושון [בערךת יוס' יצחק קובאך], שנה (תרכ"ז) [1866], עמ' קמו–קנו. שטינשניזידר מוביל ברכמת דעת הלשון הבאה לידי ביטוי במילוי מיהוoso לרשב"ם.

9 רוא: ח' ילון, 'ספרות למאמר "הגיה ספרות" וכו', ענני לשון, ירושלים תש"ב, עמ' 28–29. יפת דנה בהרחבה רבבה בתורת הלשון של רשב"ם בפירושו לאיזוב, ומצביע על קווי דמיון רבים בין פירוש זה לספר 'דיקיות'. רוא: יפת (לעליל העדה 7, עמ' 209–276). מרדל מביאה ראיות נוספות לתזיה זה במכלאו בספר 'דיקיות' (עמ' ג).

10 שטיין (לעליל העדה 1, עמ' iv, הערכה 28).
11 במחזרות מרדל, הפירוש לפרק א מחזק 101 שוורות; לפרק ב – 66; לפרק ג – 37; לפרק ד – 15;

12 לפיק ה – 6; לפיקו – 25. ילון (לעליל העדה 9, עמ' 28, הערכה 5).

לפי ההסבר המנוגד, הגורס שאט 'דיוקות' חיבר רשב'ם בזמנו, צריך להניח שלושה שלבים: בצעוריו הגיה רשב'ם מודיעו את גוסח ספרי צורת בניסיות שאין ידועות לנו; משך הזמן מצא סיווע בספרי ספר ואשכננו לנוסחה שהגיה; ועתה בזמנו הוא בא לכתוב את 'דיוקות'.

אולם אם רצח להדגים את התאמת צורת המקור לפועל, מדוע חור לפסוק הביעיתי 'ודס תחרטם?' ואם עשה זאת, מדוע אינו מספר את הגנתן החשוב שכך אמן הנוסח המקורי בספר ואשכננו?

דרכו של רשב'ם להגיה את הספרים לאורם של שיקולים דקדוקיים, אך לעשות זאת בצעעה ולא באמריה בוטה, עולה גם לדבריו על 'יעמה' (במ' כג, ז) ודבריו על 'סמכוני' באשיותו (שה"ש, ב, ה).

דיוקות, עמ' 20, שורות 14–16; עמ' 21, שורות 7–8

יש תיבות שדומות לגורות משקל דגוש ואינו כי אם משקל רפה. [...] אמר בלשון צווי *שחתטו (שם, יב, כא), *בפחו لكم את הפר האחד (מל' א' ה, כה), שאגנו, זעמו, ליעמה, לאבהה (דב' י, טו וועוד), לגערה [...]. ואחריו שיאמר בלשון צווי שחתטו בחזרו יעמה ישר' (במ' כג, ז), כמוון יאמ' בלשו' עבר.

פירוש התורה, במדבר כג, ז
יעמה – נראה לי פטה, שהוא לשון ציווי. אבל זעמה מלא פום (=חולם) משמע נקבה זעמת, כמו 'אש אוכלה' (דב' ד, כד וועוד) ו'הייא שופטה את ישראל' (שור' ד, ז).

דברי רשב'ם בפירוש התורה משתמע כי בספרים שלפנינו כתוב באמת זעמה בחולם, אלא שנוסח והנראה לו קשה והוא מציע להגיהו מסברת. ב'דיוקות' אין אפילו רמז שיש פה הגהה נוסח.²⁰

19 מרדLER חשה אל נבן כי 'בחזרתו של רשב'ם לחתעם בדיקות דווקא בציירף' "הרשות דוקומט" אינה מבנת ומורגשת בה נימה אפולוגטי. היא מוסברת רק לאור הודיעתו של רשב'ם בפירושו לתורה בדבר תקון הנוסח שער' (עמ' ח). זאת בגיןו ווחלט להציגו המורה של לון, כי הדברים אמורים בפשטות, כמו שכבר נקבעו בדברים כלבו' (לעליל העדה [9], עמ' 28, העדה 5). ובכל זאת מרדLER מגיעה למסקנה של לון על אחריו של דיקות'. לון מותבס על כך שלא מצא ב'דיוקות' את התביעה המפורטת להגיה את ספרי צרת. אך יש לשערן בנגדו כי הדברים מעתומים מדברי רשב'ם, שחיי הוא טענן שנוסח כלאים לא יתכן, אלא יש לבחור או לבניין קל (משקל רפה) או לבניין פיעל (משקל דגוש). ומכאן מושתמע שהנוסח שעדן לפניו רשב'ם אכן היה נוסח הכלאים 'הרשות דוקומט'.

20 לון (שם) ומרדLER (דיוקות, מבוא, עמ' ח) רואים בהתעלמותו של רשב'ם מבעיתו בגיקוד של 'יעמה' ראה לאחיזתו של 'דיוקות' וסתמותו על פירוש התורה. לדעתו, יש פה הגהה סמייה מיבור, ואילו בפירוש התורה כבר העו לرمונו לך.

תחרטם' – להיותו האחד משקל דגוש והשני משקל רפה. אלא או 'הרשות תחרטם' שניהם משקל דגוש או 'הרשות תחרטם' שניהם משקל רפה, כמו 'הריג תרגנגו' (דב' יג, ז) שניהם משקל רפה [וכו'].

פירוש התורה, שמות כג, כד
כ' *הרשות *תחרטם – זמדעתית¹⁷ הגהתו תחרטם משקל דגוש מנעוריו, ושיבשתי ספרי צרת שנקוד בהם תחרטם, והוא משקל רפואי כמו 'הריג תרגנגו' (דב' יג, ז). אבל מאחר 'כ' *הרשות משקל דגוש ציריך לומר כמו כן משקל דגוש תחרטם' דוגמת 'שבר תשב' בעבר' (שם' ככ, כד). ושוב מציאתי בכל ספרי אספמא ואשכננו כמו שהגהת משקל דגש.

בפירוש התורה רשב'ם מתגאה בכך שהוא לתקן את הנוסח שהיה מקובל בצרפת, ועשה זאת על פי הבנתו הדקדוקית; ורק בשלב מאוחר יותר מצא כי היניקוד המקורי בספר רשב'ם ואשכננו מתאים לכהה שהציגו מסבירה לספריו צרתת.

היכן ומתי הגיה רשב'ם את ספריו צרתת? נראים הדברים שהקטע שלפנינו בספר 'דיוקות' הוא הוא והגיה המדוברת.¹⁸ כל יכול פולמוס נスター נגד הגרסה 'הרשות תחרטם' שלאל תיתכן. רשב'ם מקידם את הדין בצרוף 'שבר תשב' המצוי בהמשכו של הפסוק בשמות, אך ראוי לבודא מהדינה גם בפני עצמו. בעוזת הצירוף הזה, מגזרת החלוקים, שכן בו מחלוקת, קל לו לשכנע את קוראיו כי נסוח הכלאים התאורטיים 'שבר תשב' או 'שבר תשב' לא יתתנו. לאחר מכן הוא עובר לפולמוס וטען כי גם הנוסח 'הרשות תחרטם' הווא נוסח כלאים בלא אפשרות, ובנוסף הנכון חיבות שתי צורות הפעול להיות מבניין אחד. מובן שרשב'ם מցניע את העובדה שהוא תומך בו מוגדר לנוסח הספרים, שהרי בכך תתעורר טענותו,ומי יסבירו לשם לטייענו ולשנות את הנוסח המקורי אם נתקבל את ההסבר זהה, הרי לנו אמירה מפורשת של רשב'ם שאט 'דיוקות' חיבר בעורוינו ('מנעורוי').

כיוון ששאלת ניקודן של המילים היא הנדונה כאן, אפשר שרשב'ם התקוו להשאיר את המילים האלה בללא ניקוד כלל, והמשער הוא שניקוד אונן.

17 רזון השם אית ו'יז' החיבור במיליה זו וגורס 'מדעתת'. וכן במודדות 'מקראות גולדות הכת' בתכליתו 'מאגר הכת/or' גרסה שנייה, אוניברסיטת בר-אילן, תש"ה. אולם 'יתכן שרשב'ם ניקד את הויייר המתחילה, והידין שלו ממשיך ומנקד את הניקוד שכבר הופיע בדיבור המתחילה (כאמור: קר' הווא היניקוד, ומדעתת הגתהו וכו'). השוו לדבורי 'דיוקות': סלכוני באשיות. ולא דעת למה נפה' (עמ' 23, שורה 15).

18 ראו להDIGש רשב'ם מיעט בהפניות מספר אחד שלו למושג. בכל היירוי – ספר 'דיוקות', פירוש המורה, פירוש קהלה, פירוש אובן, ואך פירוש שיר השירים ואוצר המיחסים לו – מצאתי רק הפניה אחת: באובן כנ', בחאה הפניה לבייאר ספר שמואל. במקום תנדרן כאן בא אפוא תדריך וגף והוא איינו בבחינת הפניה מפורשת), והוא נובע מගאותו של רשב'ם על ההגהה המוצלח שהציג.

מתנשא (מל"א, ה). ויתלקטו.²⁴ התעלולתי (שם' י, ב; נוסח המסורה: התעלולתי). מתפלל (מל"א, ח, כה ועוד). מתרושש והון רב' (מש' ג, ג). הרי לך כל האלפה בביתא תי"ו בראשם, חז' משבעת אותיות הללו"ט ס"ץ ש"ת.

השי"ז והסמ"ך – באה תי"ז אחריהם במופעל שלהם: מן סל – מסגולל (שם' ט, י). מן שר – תשטרר עליינו' (במ' טג, י). מן שבח – ישתחב (במקרא רק: לחתפבה – תה' קו, מו). מן שר – ישתחמר הקות עמרי' (במ' ג, ט). מן שבר – משתבר.²⁵

הצד"י והו"ז – לא יבא תי"ז במופעל שלהם, אלא אחריו. הצד"י Tab'a ט"ת במקומות תי"ו של מופעל. מן צדק – אמר נצדק (בר' מה, טו). מן צבע – יצבע בדניאל (ה, יב ועוד). מן ציד – הצטידנו ביהושע (ט, יב). מן צורף – מצורף אין במקרא). ואחד הו"ז Tab'a דל"ת במקומות תי"ז של מופעל. [מן]²⁶ זמן – הזדמנתן בדניאל (ב, ט, צורות קרי).

*אבל תוספת זו בתיבות – ט' של נצדק, ד' של זמן הוז) **הזהמנתן**, ותו של יתאמרו – לעשותן מופעל כמו שפיישת, וכן כולם, אבל הם עצמים²⁷ כשהם ראש התביבה לא היה בה תוספת אוות להופעל. כמו 'ישמע את הקול מדבר אלוי' (במ' ג, פט) – לא אמר מדברה. לא יטמא בעליך' (ו' כא, ד) – לא אמר יטמא. ועם עקש וופטללו²⁸ **<תפתל>** (שם' ב' כב, כז) – לא אמר תפטל. תפטעם (שם' ב' כב, כו ועוד) – לא אמר תפטעם.

דיוקות, עמ' 7, שורות 14–1

וכן המתפעלי' אשר יתפעלו Tab'a בהם התי"ז בראש אותיות שרש התביבה. כמו מן אמר – יתאמרו כל פעולי און' (טה' צח, ד). מן ברך – יתברכו, מן גדל – يتגדל, מן קם – יתקומו, מן גור – מתגורר (מל"א יז, כ). מן עשה – יתעשת (יונה א, ז).²⁹

רשב"ם מגדים פה את כל אותיות האלף-בית פרט לשבע הנדרנות בהמשך: דז'ט ס"ץ ש"ת. הפעיל ויתלקטו (שפ' א, ג) הבא בין האות נ"ז לאות ע"ז – מיוירה, וככבר זה הصر פועל לייצוג האות ק"ה. בדפוסים הרשנים שולב באות ק"ר הפעיל ותתקדשתי' הנזכר לעיל בפסק החוגמה של האות ג'ם'ל רוזין שער שהמילה ייתלקטו' היא יוספת יילין לא מקורית, ולא הצביע על חסרון דוגמה באות ק"ת. ושמה והכוון רשב"ם לפועל ייתלקטו' (מל' ב, בג) להדגמות האות ק"ה, והצורה השתבהה ל'יתלקטו', ומכאן ייתלקטו'.²⁴

אין במקרא התפעל מען השורש ש"ב". רוזין תיקון כאן: 'מן שבר – משתבר' (תאי, א), וציין כי דוגמה זו מופיעעה גם במחברת מנהם, דף 37. אולם יתכן שדווקא נסח כתוב היד הוא המקורי, ורשב"ם השתמש בשורש החוגמה השכיח אצלו, שב"ז. תדע לך, שככל שאורע הדוגמות המבואות פה מובאות גם במקילה בספר 'דיוקות' ודוגמה זו אינה מובאת שם.

התיבה נשמטה כנראה בכתב היד בשל דמיונה לו שאותהoria.

כלומר: האותיות ט"ת, דל"ל, תי"ז עצמן.

רוזין מיעד כי בכתב היד ותיקן: מונע שתי המילים אין מתאימות להדגמת הכלל.

מודל מתקנת: 'מן עשה יתעשת' אך לפיה ולא מובן מה ראה רשב"ם להביא דוגא את הפעול הזה,

דיוקות, עמ' 23, שורות 15–18 'סמלוני באשיות' (שה' ש, ב, ח) – ולא ידעתו למזה נרפה. או יאמר סמלוני מלאשו' רפה של 'סמן מל' בבל" (יח' כד, ב) או סמלוני דגש, כמו ושביר חצאים' **שברוני**,²⁵ רפודוני בתפקידים' (שה' ש, ב, ח). ו王某 יש שבוע בספרים. ומפי ר' יעקב בר' שבתי הארץ יון שמעתי שנרגש בספריהם.

כאן יש אמרה חזקה ומפורשת יותר ביחס להגחה, ומוכרת לשון 'שבוש בספרים', וזאת כנראה מושא שרב"ם מצא סמן לזוגתו בספריו יוון, והגהתו אינה מותבשת על הסברה בלבד. אך גם כאן באה לשון 'שמע' למתן את ההגחה (כמו 'נראה לי' בMOVEDה הקדומה).²⁶

ב. תצורת בניין התפעל

השווואה השנייה קשורה לתצורת הפעלים **בבניין התפעל ולהידמות האות תי"ז** במקצת הפעלים.

פירוש התורה, שמוט ט, יז

מסגולל – מופעל מן 'סולו סולו המסילה' (יש' סב, י), כובש אותם לעבדים, כדי' ייכבשו אותם לעבדים ולשפות' (יר' לד, יא; נוסח המסורה; ויכבשו לעבדים ולשפות').

ולוזדייך שיטת המתפעלים, כי כל תיבת המתפעלים באה תוספת תי"ז בראש, חז' מאותו שואציא מן הכלל לבסוף: מן אמר יאמר' תאמרו כל פעולי און' (טה' צד, ד). יתברך (יש' טה, טז). יתגדל, 'וhtagdalti וחתקדשתי' (יח' לה, כג). 'יתהلال המתהלה' (יר' ט, כג). יתווכח (מי' ג, ב). ויתהבא (בר' ג, ח). 'לשואת תיפיף' (יר' ד, ל). ויתמודד (מל' א יז, כא).²⁷ צרה כהתכנס' (יש' כת, כ). יתלבדו (איוב מא, ט; לה, ל). ויתמודד (מל' א יז, כא).

סוגרים מסוימים מצינים את נוסח כתוב היד, וסוגרים מזוינים – הגעת תי'קון, הנוסח (המנוקד) הבא כאן בכתבת היד הוא טעות ברורה, ולא יכול לה מהדרים. ההגהה המוצעת פה מתבססת על הגרפית ועל נהגו של רשב"ם להגדים צורות בשורש ש"ב".²⁸

הגאות נסופה של נוסח המקרא נרמות, בלשון מתונה, בפירושיו לتورה ולאיוב. בפירושו לדברים זה, يا הו מאירך להוכיח כי המילה 'חבר' שבצידוך 'חבר חבר' מוטעת מלעיל, ומיסים 'זבח' 'זבח' אחריך' אחר ספר סדר דברי'. לא המשפט הזה, שנוטף לחיבור בשלב מאוחר ('אחר קר'), לא היינו יודעים שרשב"ם מותקן את הנוסח אלא מן הנימה הפולמוסית. בפירושו לאיזוב כ, כו רשב"ם אומן: 'אקלחו – משקל חזק, ועל כן כ' פ' נדgest' (נוסח המסורה: תאכלו, בכ' ר' רפה). על חתף קמץ שבעלף לא שמעתי כלום. ואיל היה ננק' *אקלחו, או שיר (תוקן כתבתה היד: יישר) כוון בדקדוקו ובמשמעותו. על תי'קון הנוסח של רשב"ם רוא: מודל, עבדות גמור (עליל העה, 3, עמ' 94–93).

במקומות יתמודד'/ בדפוסים הרשנים בהם הינה המילה 'יתמרמר' (דנ' ח, ז; יא, יא).

ומן הכלל זהה מוצאים ש"ז' וסמ"ך. שת"יו לא תקדום לודם במתפעל שליהם אך אהיריהם תבא. וטעם הדבר מפני שאין אדם יכול להוציאם בפה אם תקדים להם הת"יו. והנה מן שב – משתובב, סב – מסתובב, שב – ישתחב, סל – מסתולל (שם ט, יז), שמר – וישתרם (מי"ו, טו). סבל – 'ויסתבל החגב' (קח' ב, ה). שר – 'כי תשטרך עלינו גם השתרך' (במ' טו, יג).

ויש אותן אשר לא תבא ת"יו במתפעל שליהם, והנה הם זין וצד". שכל תיכה שמתחלתה וין תבא ד"לית אהיריה במתפעל שללה, כגן מון זמר – מודמור, מן זמן – מוזנק. וכל תיכה שמתחלתה צדי תבא טית אהיריה במתפעלה, מן ציד אמר הצעידיינו (יהו' ט, יב), מן צדק – נצדק (בר' מד, טו). נמצאת דלי"ת וטית באים במקום ת"יו להתפעל התיבה. ודלי"ת וטיט עצם כשבאים בראש תיבת לא תבא עלולים אוט במתפעל שליהם, כגן לא* יעטמא* (ו' כא, א), *מזכיר אליו* (במ' ז, פט), *הפטיך* (ו' יד, זעודה).

וטעמי כל אלו המתפעלי', לפי שאין הגעת השפה כאשר תוכל הפה להוציא בנחת בליעם וכשלון.

* הפירוש הדקדוקי לבראשית ב, ד (דיקות, עמ' 55, שורות 4–12) בhabrām – בhabrāia אוטם, וכן אמר בhabrādm, בhabtānphel, בכלן³² ת"יו מתוספת להודיעים חוץ מיזאי מן הכלל שאין ת"יו בא במתפעל שליהם כמי שפי' בשער השליישי/³³ והם ט"ת ודלי"ת, מהם אמר בhabrāk, בhabshem, בhabshem, בhabtām.

'אל תעטמאו' (ו' יח, כד) – יש נוקדים אל תלטמאו, ואו יהיה משקל רפה.

של טמ"א במתפעל, כגון יטמא, טפאו, תעטאו, תעטאו. רשב"ם מציין שבספק אחד יש מחלוקת (כוננו לבאר לו"י יה, כד, ושמא לה'ב, ז או לה'ב, יח). משומך הפסיק המוצע כאן מתאים לכוננת דבריו יותר מפסיק כתוב היד.³⁴

במקרא: קעע' (יר' לא, יז).³⁵

במקרא: תקען (דב' ג, כה).³⁶

כולם, רק במקרא לא נמצאו במקרא צורות שבchan וין' יצירות מן השורשים י"א יש"ב.³⁷

משפט זה הוא המשך של הדיון הקודם (בצורה 'babrām'). ככל הנראה נרשם בתוספת בගילוון, ומוגעתיקים שלבוחו שלא במקומו (ושורש עש"ה הטעה אותו).³⁸

כדי להציג את שלמותו של הכלל הביא רשב"ם בפרשו לתורה הדגמה לכל אותיות האל"ף-ב"ת. אילו היה עשו כן בדיקות' היה מרגיש בחסונת הת"יו. מרדול (עבדות גמר [לעיל הערא 3], עמ' 15; דיקות, עמ' 1) טענת כי יוס ובה בדיקות' פירוש לתורה עשי למלמדנו ודוקא על מננו המואר של דיקות', כי רשב"ם ביקש רק כדי לחשוף את הדברים בספר הדקדוק ולהלעמן מוחורה על דבריו בפירוש. אולי טעון כהה יכול להימנע מוחורה על דבריו בפירוש. ואולם דיקות' טען בפירוש את הדין בהם במוקם אחר. דוגמה לכך הביא יթ (לעליל הערא 7], עמ' 231) על איוב כה. יחת אף מזביבה על ימיון בדרכם הדין של רשב"ם שם ובפסקונו (שם, הערא 75).

רשב"ם טעה בחפנויותיו אז. הדיון על ת"יו התפעל נוגע לשלים, וכך סבר בטעות שזן בהם בפרק השני, העוסק בשלים. ואולםamusה החל רשב"ם לדון בזרות התפעל בגדרות ע"ז וע"ע (בפרק הראשון, העוסק בזרות העולות), ואגב הדין הזה עבר לדון בת"יו של התפעל בשלים (דיקות, עמ' 7–6).

אין במקרא צורות התפעל מן השורשים דב"ק, דש"ז (רק: הדשנה [יש' לד, 1]). אבל יש 15 היקריות

ומן ידע אמר בחרוקעם,³⁵ וכן יקש – בהוקשם,³⁶ ובעל כrho' יגידו על יצא ישב וורייעם בחרוצאמ בחרושם, אך לא נמצאו בתורה כי לא הוציאו [...] [...][...][...]³⁷ [...] [...][...]³⁸.

ההשוואה בין פירוש התורה ובין 'דיקות' מורה שכל אחד מהם מרחיב בנקודות אחרות: בפירוש התורה יש הדגמה שיטית של כל אותיות האל"ף-ב"ת, ואילו בדיקות' יש רק דוגמאות בודדות בשלמים ואילו גורת ע"ז נדרונה בהרחבה. עוד יש בדיקות' מעין הסבר לתופעה, הקשור לקושי בהגייה.

כל אלה הבדלים חסרים חשיבות, שלא ניתן לומר מודע מדבר בשאלת מוקדם ומואוחר. אבל קיים הבדל עקרוני בין שני המיקומות בהגדות התופעה עצמה: בפירוש התורה מדובר על שלוש אותיות שאין בהן תוספת אות לבניין התפעל: דלי"ת, ט"ת ותי"ז, ואילו בדיקות' מדובר על שתים בלבד, דלי"ת וטי"ת, ואילו הת"יו אינה נוכרת. וכך גם בפירוש הדקדוק שבספר 'דיקות' לבראשית ב, ד.

בעת כתיבת 'דיקות' רשב"ם עדין לא היה מודע כנראה לפעלים שאוט השורש הראשונה שלהם תי"ז, ווללה בהם הדימות. ואילו בעת כתיבת הפירוש השלים את הדיוון בפעלים האלה, וכך עלה בידו להציג כלל רחב ויפה: שלוש האותיות הבאות כאוותיות נוספות (ט"ת, דלי"ת ותי"ז), כשהן עצמן 'ראש התיבה' (=האות הראשונה בשורש) אין אותן אחרות באה לפניהן כתוספת לבניין התפעל.³⁹

יתכן שכוכונה תחולתה ניצל רשב"ם את פירושו לתורה למילה 'מסתולל' כדי להציג גוספה משופר ומתוקן לכל שקבע בעבר.⁴⁰

של טמ"א במתפעל, כגון יטמא, טפאו, תעטאו, תעטאו. רשב"ם מציין שבספק אחד יש מחלוקת (כוננו לבאר לו"י יה, כד, ושמא לה'ב, ז או לה'ב, יח). משומך הפסיק המוצע כאן מתאים לכוננת דבריו יותר מפסיק כתוב היד.

³⁵ במקרא: קעע' (יר' לא, יז).

³⁶ במקרא: תקען (דב' ג, כה).

³⁷ במקרא, רק במקרא לא נמצאו במקרא צורות שבchan וין' יצירות מן השורשים י"א יש"ב.

³⁸ במקרא: קעע' (יר' לא, יז).

³⁹ במקרא: תקען (דב' ג, כה).

⁴⁰ במקרא: קעע' (יר' לא, יז).

אולם ראוי להעיר כי גם בפירוש התורה ושב"ם מודע בהחלט לתופעה של חילוף גוזרות במשמעות אחת:

*בראשית לב, כת: כי שְׁרִית – מגורת' באנו שרה את אלחים' (חו' יב, ז), כמו קנה – קנית; עשה – עשית; אבל' יִשְׂרָאֵל מֶלֶךְ וַיּוֹכֵל' (חו' יב, ח) – מגורת שב, קם, רץ, שיאמר: זיקם, יישב, רידץ.

*שותה א, טז: וְחַיִּיה – טעמו למעלה, כמו מן (ישב) <שב> – שבה (שם' ד, וועוד); מן 'ארפכשד חי' (בר' יא, יב) יאמור לנקבה חייה. אבל' אַיְלָו חַיִּיה אלף שנים פעמיים' (קה' ג, ג) – טעמו למטה ולשון זכר, מגורת עישה, עליה, ראה.

לפיכך נראה בעיני הסביר החופך: בפירושו לתורה ושב"ם חזר בו ממה שכותב ב'דיוקות': הוא מודיע לאפשרות להסביר את שני הפעלים בפסוק – והגינגו, ותגניזו – כಗורמים מיוני שורשים, אך מудיף לזרור עלייה, אולי מפני שני הפעלים באיםפה בפסוק אחד ובקשר הדוק זה להה – ציוויו וביצועו. הפטرون שרשב"ם מציע פה – שווה נא כקיצור של תנועת הציר – הוא פתרון יהודי למקרה הזה ואיד-אפשר להשתמש בו בשאר הדוגמאות שהביא לחולגי גוזרות.

ד. טעמי המקרא

הபירוש הדקדוקי לבראשית א, ה (דיוקות, עמ' 49, שורה 19; עמ' 50, שורות 1–4) יומ אַחֲד – אבל כל אַחֲד דָבָקֵי' הם: 'אחד ההרים' (בר' יב, ב), 'אחד העם' (בר' יב, י), 'אחד שבטי ישראל' (בר' מט, ט). ופת' אחד מן ההרים, אחד מן העם, אחד מן שבטי ישראל'.

'לא תמור אחד מהם נשאתי' (במ' טו, טו) צריך לפ' לא חמור אחד נשאתי מהם. וגם הניגון מוכחה, שה'שופר מהפך' אינו באחד, להפרידו מותיבת' מהם' ולתבררו לעמלה.

פירוש התורה, בדברו טו, טו לא חמור אחד מהם נשאתי – איפילו חמור אחד לא נשאתי מהם כשאר משטוררים על העם, ואם כן – למה מפשיעים אותו בשירה? ואם היה נקור' לא חמור אחד מותם, פתרונו היה: חמור של אחד מהם; כמו 'אחד העם' (בר' יב, י) וכמו 'את אחד מהם' (במ' טו, טו).

מגוזות ננות, ושינה את דעתו ביחס לזוג השורשים ינ'ק/נק' (עמ' 1).

ג. חילופי גוזרות בנסיבות פועל שוות ממשמעות

דיוקות, עמ' 9, שורות 3–15

[...][ז' – *זַיְקֵץ (בר' כת, טועוד), ומה שכתו' 'העירה *זַיְקֵצָה' (זה' לה, כג) בעל כרחן אינו מגוזרת *זַיְקֵץ, שגם כן היה לו לומ' *הַזְּקִיכָה כמו מן ישב *הַזְּקִיכָה, או *הַקִּיכָה כמו מן ייטיב 'הַטִּיבָה לְטוּבִים' (זה' קכח, ז). אבל מגוזרת שב קם רם הוא שיאמר מוהם *הַשְּׁבָה לְנוֹ' (זה' נא, יד), הקימה, *הַקִּימָה פֻעַמִּיךְ' (זה' עד, ג).

ודוגמתו מצינו בשתי גוזרות ינ'ק/נק: 'הַגִּינְחָה לְיִגְנִיחָה' (שם' ב, ט) מגוזר ינ'ק, '*וְתִגְנִיחָה' (שם) מגוזר נק, כמו מן שב קם – *וְתִשְׁיבָהוּ וְתִקְמִיחָה.

וכמו 'מַלְיוֹשָׁע' (יה' ה, ד), 'וּמְלָ... את לבך' (דב' ל, ז), 'וּמְלָ את בשער ערלתם' (בר' יז, כג), 'וּמְלָתָם את ערלת לבכם' (דב' י, ט) – כל אלו מגוזר שב קם בא. *וּמְלָתָם (בר' יז, א), 'הַמּוֹלֵם' (בר' יז, יג), 'גַּמּוֹלֵא אֶת' (בר' יז, כז) – מגוזר נק נגה נפל נסב הנהמה. ושתי גוזרו' הן.

ודוגמתו מצינו עוד בשתי גוזרות יע'ז–יע'ז: *מַזְעִצּוֹת (יר' ז, כד ועוד) מן יע'ז, ויע'ז תחת יע'ז. וכן *איַעֲצָךְ (שם' ית, יט ועוד). אבל *עֹזֹעֲצָה' (יש' ח, י) – שנייהם מגוזר יע'ז, שב, קם, שיאמר מוהם *קְמוֹמָה, *שְׁבוֹבָה, *שְׁבוֹבָה, קימה, סרה. אבל מן יע'ז יע'ז אמר עֹזֹעֲצָה, כמו מן ישב – שבו מושב, מן ירד – רדו מונד.

פירוש התורה, שמות ב, ט
*זַגְנִיקָהוּ – אין צורך לומר שהוא שתי אותיות, כמו בא, שב, קם, שיאמר בלשון מפעיל ותשייבו, ותביאהו, ותקיימהו; אלא מגוזרת ינ'ק הוא, ולקצר את התיבה הוא אומר ותִגְנִיקָהוּ במקומו יתִגְנִיקָהוּ.⁴¹

פסקות והשני הפעלים בהוראה שווה, אבל מניתוחן צורות הפועל עולה שם שייכים לשני שורשים שונים ולשתי גוזרות שונות. בפירושו לתורה ושב"ם טוען כי שני הפעלים הם משורש אחד, אלא שחל פה תhalbך פונטי של 'קיצור התיבה'. ואילו בספר 'דיוקות' הוא מציג את חילופי הגוזרות כאן כדוגמה אחת מנוגדות של חילופי גוזרות במקרא.⁴²

ניתן לטעון שבעת כתיבת פירושו לתורה לא היה רשב"ם מודע להיקף התופעה של חילופי גוזרות בתורה, ועל כן נאלץ להסתפק בחסר דוחוק, ואילו אחר כך, בעת כתיבת 'דיוקות' כבר ראה כי התופעה נפוצה ביותר ואינה בבחינת תמייה.⁴³

41 רוזין סימן כאן ציררי בת'יו, ואפשר שכך היה בכתב היד.
42 יצת (עליל העלה 7, עמ' 237, העdra 101) משווה את דברכו של רשב"ם לדורכים מודרניים, ואומרת: הדקדוקים המודרניים מגבילים את מספר השורשים ומרובים את החלופות בדרך נטינית, ואילו רשב"ם גורס אידiot גמורה בדרך הנטיניה, ועל כן הוא מוחיב את מספר השורשים!

43 במבוא לדיקות' מודלן טוענת: 'נראה כי בחרו את ספר הדקדוק, אסף רשב"ם זוגות שורשים

בשני המוקומות רשב"ם דן בפירוש הכתוב בumbedbar תז, טו, ותוכן דבריו דומה: ניקוד הミלה אחד מהיביך לפרש את מיליה 'חמור'. ב'דיקות' נוספה לכך ראייה מטעמי המקרא, המילה אחד מוטעתה ב'שורף מהפך' המורה על הפקה.

האם מצא רשב"ם ראייה חדשה והביאה בספר 'דיקות' (המואחר – לדעת יлон ומזרל), או שמא להפוך: רשב"ם חזר בו מן הראייה שהביא ב'דיקות' והשניתה בפירוש התורה (המואחר – לדעת)? לבירור העניין ראוי להתבונן בפירושו של רשב"ם לדברים לא:

אחרי דרך – הרי הם כמו שני פשטוות, אבל בשבי שטעמו של דרך באות ראשונה, נעשה שופר מהפך.

הכל שרשב"ם חושך כאן הוא מכללי התמורה של טעמי המקרא: הטעם 'פשטה' המוטעם בראש המילה (ושולט על מיליה זו בלבד) נהפר לטעם 'יתיב'. רשב"ם טוען אפוא כי במליה 'דרך' בפסוקנו בא המפסיק הקורי בימינו 'יתיב' (הנדיר בהקשר הטיעמים הזה, אחר-'פשטה'), ולא הטעם המשרת השכיח 'מהפך'.⁴⁴

רשב"ם מכנה את המפסיק שהוא תמורה הפשטה 'שורף מהפך'. אולם ב'דיקות' הוא מכנה באותו השם את הטעם המשרת הקורי כוים 'מהפך', ומיחס לו תוכנה של הפסיק. נראה אפוא כי בעת שכtab את 'דיקות' לא הכיר רשב"ם כראוי את כלוי הטיעמים, ובעת כתיבת פירשו לתורה כבר הכיר בשגיאתו בספר 'דיקות' וניגש ממנה.⁴⁵

רואי לאין כי רשב"ם המיעט לעסוק בטעמי המקרא, פרט לעניין צורות הפסיק, הקשורות בטיעמים 'אתנחתא' ו'סוף פסוק'. מלבד שתי התיחסויות ל'שורף מהפך' שנדרנו כאן, מצאתי שלוש התיחסויות נוספות לטעמי המקרא:

בראיית מת, ט: מטרף בני עליית – [...] והמפרשו במכירת יוסף, לא ידע בשיטה של פסוק ולא בחילוק טיעמים כלל.

47 דיקות, פרק ח, עמ' 47, שורות 13–1; עמ' 48, שורות 4–5; הפירוש הדקדוקי לרבראיית א, טו (תקן); עמ' 52, שורות 12–8 ולבראיית ב, ה ('אין'); שם, עמ' 55, שורות 18–19. (19–).

48 וכן בפירושו לדרבים כו, יא: *לְהָ[...]* – לפי שהוא סוף דבר, הלמ"ד קמץ; אבל *לְךָ* – מחוobar לשילפנוי.

49 אפשר שהגעה לידי רשב"ם בניתוח אחד מגלגוליו של 'שער הטיעמים' המופיע בקובצי דקדוקי המוסר ובספר 'דקודיק' הטיעמים', ונאמר בו: 'אלו הטיעמים שננים עשר, דעתך ומוסר, מלאים בעלי מחרה, וה עם זה הנאה, כמלך וגבר ושר [...] שני רבי ע, לטיעמים יופי, וביהם יגיע'. ראו: דקדוקי הטיעמים לובי אהרון בן משה בן אשר, מהדורות א' ודוות, ירושלים תשכ"ג, שער א, עמ' 108. אמנם לפיענוח זהה, שהוא הנושא המוקורי, הרבע' עיניו כלול בקבצת שנים עשר המלכים. אבל כבר בתקופות קדומות הרגישו בקשרי הזה ותיקנו את הנוסת, וגם בעל החיבור הקדום 'דוריות הקורא' כל בספריו עיבוד כזה. ולפיכך יתכן שלידי' שב'ם הגיע אחד הנוסחים המועברים. ראו: דקדוקי הטיעמים, שם, ניתחה שער א, עמ' 153–152; הנוסחים האחרים לשער א (עמ' 183–285); ספר הוריות הקורא, והדורות דירנבורג – J. Dérenbourg, 'Manuel du lecteur d'un auteur inconnu publié d'après un manuscrit venu de Yemen et accompagné de notes', *Journal Asiatique*, 16 (1870), pp. 379–380. שנה לאחר מכן הוציאו המחבר לאור כתדריס עם מספור עמודים עצמאית. ראו: J. Derenbourg, *Manuel du lecteur...*, Paris 1871, pp. 71–72.

17, מהדורות י' בר זה' שטראק, ליפסיא 1879 [ד"ג ירושלים תש"ל], עמ' 18.

שמות טז, כג: אף היה לו לומר, בחתוף פתח קטן (=חטף סגול), כמו מן האכל, מן אמר – אמרה, מן אפה – אפה, לשון ציווי; אלא בשבי שאינו מחבר לאחוריו, אלא מנוגן ב'רכיע' שהוא מנוגני המלכים, שכן ננקד בצד'[...]
במדבר יג, ב: הטעם שתחת 'כל' מוכיחה פירושו: כל אלה ה'ב הנה היו כל אחד' נשיא לוחנתך לכלכת, כמו 'כל שתה תחת' (תה' ח, ז).

דבריו בשמות טז, כג רואים לדין מיוחד, הקשור לצורות ההקשר וההפרש. כאמור, רשב"ם מרובה להעיר על צורות הפסיק הבאות בטיעמים 'אתנחתא' ו'סוף פסוק'. אולם בכמה מקומות בספר 'דיקות' הוא דן בצורות הפסיק הבאות בטיעמים אחרים.⁴⁷ במקרים אלה הוא מנע מהיויק לטעמי המקרא, ובמקרים{others} ואז הוא משתמש בהגדירות תחבירו ו מבחין בין תיבת העונה למלה, או 'מוסבת לדיבור התחתון', כলומר הkowski מהבינה תחבירת להמשך המשפט, ובין תיבת העונה למעליה, או 'מוסבת לדיבור העליון' או שהוא 'עומדת בעצמה'. בעורת ההגדירות האלה הוא מסביר את הצורות 'ה' שמעה ה' סלחח' (דנ' ט, יט – המילים מוטעמות ב'פשטה' וב'זקף', 'עמדו עמדו' (נח' ב, ט – טיפחא), 'ל מגודול ועד קטען' (אס' א, ה – תבר'), 'אמיתת הקטן' (בר' מד, ב – זקף'), 'אדם אין' (בר' ב, ה – זקף'), 'מתוור' – האדם מן הבמה אין' (קה' ג, יט – זקף').

גם בפירושו לשמות טז, כג הוא מנמק בדרך הזאת את הצורה אף – 'בשביל שאיןו מחבר לאחוריו'.⁴⁸ אולם כאן הוא מוסיף התיחסות לטעמי המקרא' אלא מנוגן ברביע שהוא מנוגני המלכים.⁴⁹ להודיעך: לא רק 'אתנחתא' ו'סוף פסוק' יחולמים לגרום הפסיק, אלא גם טיעמים מפסיקים נוספים.

47 דיקות, פרק ח, עמ' 47, שורות 13–1; עמ' 48, שורות 4–5; הפירוש הדקדוקי לרבראיית א, טו (תקן); עמ' 52, שורות 12–8 ולבראיית ב, ה ('אין'); שם, עמ' 55, שורות 18–19. (19–).

48 וכן בפירושו לדרבים כו, יא: *לְהָ[...]* – לפי שהוא סוף דבר, הלמ"ד קמץ; אבל *לְךָ* – מחוobar לשילפנוי.

49 אפשר שהגעה לידי רשב"ם בניתוח אחד מגלגוליו של 'שער הטיעמים' המופיע בקובצי דקדוקי המוסר ובספר 'דקודיק' הטיעמים', ונאמר בו: 'אלו הטיעמים שננים עשר, דעתך ומוסר, מלאים בעלי מחרה, וה עם זה הנאה, כמלך וגבר ושר [...] שני רבי ע, לטיעמים יופי, וביהם יגיע'. ראו: דקדוקי הטיעמים לובי אהרון בן משה בן אשר, מהדורות א' ודוות, ירושלים תשכ"ג, שער א, עמ' 108. אמנם לפיענוח זהה, שהוא הנושא המוקורי, הרבע' עיניו כלול בקבצת שנים עשר המלכים. אבל כבר בתקופות קדומות הרגישו בקשרי הזה ותיקנו את הנוסת, וגם בעל החיבור הקדום 'דוריות הקורא' כל בספריו עיבוד כזה. ולפיכך יתכן שלידי' שב'ם הגיע אחד הנוסחים המועברים. ראו: דקדוקי הטיעמים, שם, ניתחה שער א, עמ' 153–152; הנוסחים האחרים לשער א (עמ' 183–285); ספר הוריות הקורא, והדורות דירנבורג – J. Dérenbourg, 'Manuel du lecteur d'un auteur inconnu publié d'après un manuscrit venu de Yemen et accompagné de notes', *Journal Asiatique*, 16 (1870), pp. 379–380. שנה לאחר מכן הוציאו המחבר לאור כתדריס עם מספור עמודים עצמאי. ראו: J. Derenbourg, *Manuel du lecteur...*, Paris 1871, pp. 71–72.

17, מהדורות י' בר זה' שטראק, ליפסיא 1879 [ד"ג ירושלים תש"ל], עמ' 18.

ה. פירוש רשב"ם לאיוב

בפירושו לאיוב כג', ח רשב"ם דן בארכיות בפועל ישל. יפה מציין⁵⁰ כי רשב"ם חזר בו מה מה שפרש בפירושו בספר שמות לפוסק של נעליך' (שם' ג, ה). ⁵¹ שם עולה מדברי רשב"ם כי של הוא מן השורש נש"ל, ואילו באיוב הוא מאריך להוכחה כי שורש 'של' הוא של'ה. אריכות הדין בספר איוב בא בעקבות סטייתו של רשב"ם מפירושו לتورה. דבריה של מסתברים. ואם אמנס בר, כדי לנו ראייה לכך שפירוש איוב נתחכר לאחר הפירוש לتورה.

אשר בספר 'דיקות': יפה הקדישה פרק ארוך להצגת 'תורת הלשון של רשב"ם בפירושו לאיוב'⁵² ורשמה נקודות מגע והשוואות רבות בין הפירוש לאיוב ובין ספר 'דיקות'. אין היא דנה בשאלת מה שנשים קדם, ומילא אינה מביאה ראיות לכך או לכאן.⁵³ במקרים מסוימים ניתן למצוין דיוון דקדוק איזוב נקודות במילה מסוימת, ודיין רחוב באותו נושא בספר 'דיקות'. אולם מצב זה אינו בו הוכחה לדיסORDER הומנימ, משום שתבעו ותקינו של החיבור הפרשני הוא להסביר את המילה בהקשר ולא לדון בתופעה דקדוקית. מעניין יותר והוא המצב ההפוך: אם אנו מוצאים בפירוש איזוב תובנה דקדוקית שאינה נמצאת בספר הדקדוק במקומות הדן באותו עניין – ניתן אולי להביא מכך ראייה שורש"ם הגיע לתובנה זו רק בשלב מאוחר, לאחר בספר 'דיקות' כבר הושלם. מצאי שמי מקרים מסווג:

(א) רשב"ם קובע כי שלוש הן התנויות הבאות לפני הדgesch בפעלים 'במשקל דגש' – אה או – ומודגים בפעלים וינשבר, ויכלו, שבר (עמ' 24, שורות 1–2). בהמשך הוא מדבר על תשלום דגש בגין פועל וקובע כי לפני האותיות ארע"ה יבוא 'מלא פום' (=חולם) במקומות שורק (עמ' 24, שורות 11–16). להשלמת התמונה היה מקום לצפות להדגמה של תשלום דגש בתנויות אה ואוי. אולם עניין זה אינוណון ב'דיקות' אלא רק בפירוש התורה ובאיוב:

50. יפה (לעל הערה 7, עמ' 231).

51. שמota ג, ה: 'של – נשלך, מגורת יונשל גוים רביב' (דב' ג, א). כאשר יאמר מן 'נסע' – 'סע' (דב' ב, כד), כן יאמר 'סע', לשון צוויו. 'גם של תשלה לה' (רות ב, ט). *איוב כ, ח: '[כ'] ישל כמו 'ישל' לשון פעיל, לשון הכרה והליצה כמו 'של נעליך' (יח' ה, ט) שהוא מן שלה בפועל של ה'י. כי כאשר יאמר בלשון ציווי חל ('מל' א, ג, ז) במקומות חלה, נס (דב' א, יב) נפה, בפל כליה (תה' יט, נד), גל (תה' קיט, יח) גלה, כס פפה, חז תהה, צו (ו, י, ב, ועוד) צוה (יח' ד, ט ועוד), קו קווה (תה' כו, יד), כן יאמר של שלה בלשון ציווי. והמקרה הזה שנ' ביאב מוכחה עליו לדבר אותו בשל' (שם' ב, ג, ב) וכו'.'

52. יפה (לעל הערה 7, עמ' 209–276).

53. מכמה נסוחות של יפה מעתה שספר 'דיקות' נכתב לאחר פירוש איוב. כגון: 'רשב"ם היה עיר לתכנונה וז של חיבורו הפרשניים [העדר השיטתיות בדין הדקדוקי – י"ע] וניסה להשלים את הדין הלשוני בכתיבת פירוש מיויחד' (לעל' הערה 17, עמ' 211, הערה 9); 'בשני המשקלים [...] ראה משקלים סבילים, והוא שבדם בספר 'דיקות'" (שם, עמ' 224).

פירוש התורה, בראשית מט, ה: [...] מקריםיהם משקל דגש הוא, כמו 'משמעותיהם', לשון קורבה; אבל הר'י"ש – במקום החירק נהפט לזרוי, הוא ממש קפן, כמו 'ברך' (טה' ג, ג) תחת ברקה, איבד ושבר (איכה ב, ט); וכן 'חרף ה' (טה' ע, יח); ישות את אחיו' (במ' ח, כו); כלם 'משקל דגש'.

איוב א, ה: וברכו – משקל חוק הוא, ולפי שלא תידגיש ר'י"ש נקdot ב'ית' בקמץ קטן במקום חירק וכמוו הרכה.⁵⁴

(ב) בפירושו לאיוב ג, ו (יחד) רשב"ם דן בנסיבות עתיד מוקוד מגורת ל'ה, ואומר:

וכן נহגות אותיות ב'ג'כ'פ'ת' הבאות בסוף התיבה בגורת פעיל של ה'י' שהן דgesיות וננקdot בחטרף, כמו וישב מן שבה ויפת מן פטה, יפת אליהם, ויבך, וירד מן רדה. וכן ירד מן חדה, אבל ח'ית אינה יכולה להינתק בחטרף מפני חוק קרייתה ב'דיקות' (עמ' 2, שורות 15–17) נדונה ההבחנה בין קל להפעיל בנסיבות כגון ויפן – ניקן. ושם נזכורות גם צורות המסת'ימות בגנדכ'ת ללא הבחנה:

*מן בנה – ויבנה (יח' יט, ועוד) או ויבן (בר' ב, כב ועוד). מן ראה – ויראה (שם' א יז, מב ועוד).⁵⁵ מן שבה – וישבה, וישב (במ' כא, ועוד). בכה – וtabbehola ולא תאכל' (שם' א, ז) ויבק' (בר' כו, לח ועוד). מן קרה – ויקרה, ויקר' (מקנה' מקירה') (רות ב, ג) וכו'.

ושמא בעת שכתב את 'דיקות' טרם עמד רשב"ם על התוצרה המיוחדת לאותיות בגנדכ'ת בגורה זו.⁵⁶

ג. נתוניים היסטוריים

הנתוניים ההיסטוריים המעידים על זמן חיבורם של ספרי רשב"ם הם מועטים, ואיד-אפשר להציג מהם למסקנות חד-משמעיות.

בספר 'דיקות' (עמ' 23, שורה 17) נזכר ר' יעקב בר' שבתי מארך יון. וכבר ציין

רשב"ם אינו דין בתשלום דגש באות אל"ת, כגון 'פְּנַאי' ו'בְּאָרָה'. תשלום דגש בתנעות השורוקណון גם באיוב ג, יט, טו. ראי: יפה, שם, עמ' 223.

הצורה השכיחה 'ירא' אינה מתאימה לכל ההבחנה של רשב"ם בין בניין קל לבניין הפעיל. נראה שלא ידע להסבירו והעתלם ממנה, גם פה וגם בפירושו הדקדוקי לרברשת א, ג.

נד הרהיא האות ננתן לטעון כי יש במקרא צורות חריגות, כגון 'יעיר' ו'יניר', שבחן אותיות בגנדכ'ת באות בלבד ולא שווא לאפניהם. ודוקא הצורות האלה הוכיחו לדוגמה בהמשך הדין בספר 'דיקות' (עמ' 3).

שטיינשניצ'ר כי שמו של החכם זהה נזכר בפירוש דברי הימים בכ"י מינכן 5.⁵⁷ מחבר הפירוש מציין כי למד מתלמידו ר' יעקב בר' שבתי. י' תא-שמע קבע כי זמן חיבורו המשוער של פירושם סוף הימים והוא סוף המאה השතים עשרה או תחילת המאה השלישי עשרה, ותקופת פעילותו המשוערת של ר' יעקב בר' שבתי הייתה ברבע הראשון או בשליש הראשון של המאה השתים עשרה.⁵⁸

כל אלה הערכות, ואני מודובר בקביעה מדוקיקת הד"מ שמעית. ומכל מקום, היא מתאימה יותר לספרה שרשב"ם (1160–1080 לערך) חיבור את 'דייקות' בצעירותו, ולא בסוף ימיו. מסכת נתונים נוספת שיש להתחשב בה קשורה לר' אברהםaben עוזרא ויחסו לפירוש שפירושו בדרכיו. חוקרם רבים דנו ונთעמו בשאלות אלה.⁵⁹ אולם הדעה הרווחת והמוסכמת כיום היא שהפירוש הקצר' של רבא"ע לספר שמוטות ופירשו הרגיל לשאר חומשי התורה נתחבירו באיטליה קודם 1145, ואין בהם התייחסות לפירוש שרשב"ם לתורה. א' איגרת השבת' של רבא"ע נכתבת בשנת 1159 כתגובה לפירוש שרשב"ם לנראשית א', ה'ונחקו החוקרים אם הגיעו אז לידי רבא"ע פירוש שרשב"ם לתורה בשלמותו או רק ציטוטים ממנו. אשר לפירוש הארוך לספר שמוטות החלוקות הדעות: יש מקדים את כתיבתו לשנת 1153 או לשנת 1156, ויש מהדרים אותה לאחר א'יגרת השבת'; יש המצביעים בה זיקות המוכחות שפירוש שרשב"ם עמד לנגד עניינו של רבא"ע בעת כתיבתה, ושה המפקקים בהוכחות האלה וסבירים כי רבא"ע הכיר את ביאוריו של שרשב"ם לכמה כתובים, אך חיבורו הכתוב של שרשב"ם לא עומד לפניו. לאחרונה זיהה מונדשין עקבות ברורים של פירוש שרשב"ם 'בשיטה שלישית' לבראシア שכתבה בסוף ימיו של רבא"ע.

מה ניתן להסיק מכל זה לעניינו? לכוארה ניתן לטעון שרבא"ע לא הכיר את פירוש שרשב"ם בעת כתיבת 'הפירוש הקצר' מפני שתודם נכתבו באותה עת או מפני שנכתבו ומן קוצר קודם לכן וטרם יצא טיבם בעולם. לפיכך נראה שרשב"ם כתוב את פירושו לתורה בזקנותו, והדבר מוכיח את הסברה בספר 'דייקות' נכתבה בצעירותו. אולם מובן שראה זו אינה מוחלטת, ולצורך ביסוסה יש לדון בגורמים רבים נוספים, כגון הקשרים התרבותיים

57 M. Steinschneider, 'Miscelle', *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, 19 (1879), p. 22.

58 ראיו י' תא-שמע, 'פירוש דברי הימים שכ"י מינכן 5', א' דוד (עורך), מגני המכון לתצלומי כתבי-היד העבריים, 'ירושלים תשנ"י', עמ' 136–137; תנ"ל, 'קונטרא' סודות התפילה' לרבי יהודה ההסדר/תביבץ, סה (תשנ"ו), עמ' 74–75, והערה 25; 'דייקות', עמ' ז; מרדולר, 'רבי שמואל בן מאיר (שרשב"ם) והקדוק העברי' (*לעל' הערה* (3), עמ' 11).

59 ראיו א' מרגליות, 'היחס שבין פירוש הרשב"ם לפירוש הרבא"ע על התורה', מ"ד קאסוטו, 'קלינר דו' גוטמן (עורכים), ספר אוסף: קווצ' מאמרי מוחקה: מוגש לכלבו הרב פרוש' שמה אסף... למלאת לו ששים שנה, ירושלים תש"י', עמ' 357–369; א' סימון, 'לודכו אפרנסית של הרבא"ע על-פי שליחת ביאוריו לפ██וק אחד', בר-אילן, ג' (תשכ"ג), עמ' 130–138; א' מונדשין, 'לשאלת היהש שבין פירושיהם של רבא"ע ורשב"ם לתורה': בחינה מהודשת', גוזה, ט-ז (תשס"א), עמ' 15–46; פת' (*לעל' הערה* (7), עמ' 52 והערות 19–20). וראו בדבריהם הפניות לדבורי חוקרם קודמים.

בין יהודי איטליה וצרפת, העיסוק בפרשנות המקרא על דרך הפשט במקומות אלה, ונכונותו של ראב"ע להתאמץ כדי לתור אחר פירושים חדשים.⁶⁰

סיכום

משמעותו המרכזי של הראיות שהובאו כאן מטה לדעתו את הכהן ומוכיח כי ספר 'דייקות' הוא חיבור נוערים של רשב"ם. בביטוי 'מנגוררי' הגידיר אותו רשב"ם עצמו לפי הפירוש שפירושו בדרכיו. צא וראה עד כמה היה כוחו של רשב"ם גדול בגילויים, בפענויהם ובויסותם של חוקי הדקדוק של הלשון העברית. ואל כל אלה הצלחה להגיע בגל צער יהוסית. משහלים את ספר הדקדוק, נטול על עצמו ממשמה מקיפה רתבת היקף – לפרש את התנג"ך כולם פירוש לשוניים. ייתכן שעד מורה חש שפירוש כזה הוא טכני מדי, ומרוכבות בו החזרות. שוב ושוב הפנה את הקורא אל 'ספר העליון', הוא ספר הדקדוק שבראש חיבורו. אפשר שלבו של רשב"ם נמשך לחבר פירוש רחב יותר שלא יצטמצם לביאורים לשוניים, אלא ירחיב את היריעות וידון בשאלות של תוכן ומבנה ויחשוף את פשטונו של מקרה. הפרקים הראשונים של ספר בראשית נותרו אפוא כמצבה אילמת למפעל פרשני יומני שלא יצא אל הפועל.

60 לאחר מסירת המאמר לפרסום רונאללה מרדולר בכנסרגט השמניני של האיגוד האירופי למדעי היהדות (EAJS) שהתקיים במוסקבה ביולי 2006. מרדולר הרצה בראיות ברורות כי בשיטה אחרת, ר' אברהם ابن עזרא לספר בראשית, שכתבה בנהריה בשנת 1157, הוא מתיחס כמו עמי לפטר 'דייקות'. סביר אפוא לתגונה כי 'דייקות' הגע לידי ראב"ע בסוף ימי. אולם גם הנתון זהה אינו יכול לוות ראייה ברורה לזמן חיבורו של הספר.

נספח

מהדורות שטיין לספר 'דיקות'

המהדורה הראשונה של ספר 'דיקות' היא כאמור מהדורתו של יום טוב שטיין (Ludvig Stein), שפורסמה בשנת 1923 בכתב העת *Jahrbuch des Traditionstreuen Rabbiner-verbandes in der Slovakei* (=לוח א"ש), שיצא לאור בעיר Trnava אשר בסלובקיה. מהדורות זו פורסמה בידי אביו של המחבר, מאיר שטיין, והוא מזכיר לה תיאור מרגש של נסיבות הפרסום. בנו יום טוב, שנולד בשנת תרנ"ו (1896), למד חמיש שנים בבית המדרש לרבנים בברלין ובאוניברסיטה שם. אחר כך התמנה כרב בעיר בוסקווביץ', אך לאחר מכן קוצר חלה ומת, בר"ח כסלו תרפ"א (1920). האב האומל מספר שנותו בידי רק כתבים בודדים של בנו, וכן 'מלאכתו אשר הכין לפני מורי האוניברסיטאט שנטקבה על ידי מוריו, דהינו אודות דקדוק כת"י שמצוא בברלין ובאייר בהקדמותו שאות הדקדוק מעט בעל והרשב"ם נובע'. עובדה זו נשלה אל האב לאחר מות בנו, והוא דאג להוציאה לאור. והוא היא מהדורות ספר 'דיקות'.

בשנת תשס"ה החל לעולמו הרב אליהו כ"ץ ז"ל, שעלה מבריטניה בראשית שנות השבעים של המאה העשרים וכיין שנים רכובת כרב הראשי של באר שבע. בנו, יידי ד"ר מנחם כ"ץ, העביר לעיוני שתי מהברות כתובות בקפידה שנמצאו בעיזובונו. אחת מהברות מהזיקה את ספר 'דיקות' לרשב"ם. תחילה סברתי שכותבת המהברת העתק בכתב יד את הפרסום בכתב העת, אולם בדיקה העלתה שהמחברת זו היא כתבת היד המקורית של יום טוב שטיין. בדף המבוא הכתובים בגרמנית נמצאו תיקוני סגנון בעיפרון, שהרי גרמנית לא הייתה שפת האם של הכותב. כמו כן נמצאו סימני תיקון שנעשו לקראת הhabachah לדפוס. גם העורות השוליות המקוריות מוספרו מחדש בהתאם לעימוד שבදפוס. השוויתי את כתוב היד של שטיין אל גרסה הדפוס, וממצאי כי כמחצית מן הטיעות במהדורות שטיין שציינה מרדר במהדורתה הן באسمת המבאי לדפוס ואין מצויות בכתב היד המקורי.

המחברת השנייה מכילה העתקה של כת"י בברלין Or. qu. 647, בראשה ספר 'דיקות' ובהמשך העתקה של דפים נוספים מכתב היד. העתקה זו שמשה בסיס לעבודתו של שטיין ועל פיה הכתין את מהדורתו.

מבחן מדעת, אין חשיבות מיוונית למחברות, שהרי כתב היד המקורי שתובנן הועתק ממנו קיים ועומד. עם זאת, גילוחה של מהדורות המקורית לאחר שנים רבות כל כך ולאחר מראות השואה הוא מאורע מרגש וויצא דוף.

